

198. 14. Попок А. Українська освіта на Далекому Сході в ХХ ст. / Андрій Попок // Київська старовина. – 2002. – № 3 (345). – С. 102 – 116.
15. Сергійчук В. "Українізація" Росії: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 330 с.
16. Соколовський І. Погляд у майбутнє україномовної освіти в Канаді / Іван

Соколовський // Українська мова та література в школі. – 1993. – № 1. – С. 48 – 51.
17. Украинцы в Сибири: история, культурная жизнь, перспективы: материалы региональн. науч.-метод. конф., (Томск, 5 – 6 ноября 2004 г.). – Томск, 2004. – 140 с.

Надійшла до редколегії 15.09.10

Н. Пархоменко, асп.

УКРАЇНЬКА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті аналізуються проблеми трудової міграції українців у контексті глобалізації та їхній вплив на соціально-економічний розвиток України.

The problems of labor migration of the Ukrainians in the context of globalization and there influence on socio-economical development of Ukraine are analyzed in the article.

У ХХІ ст. в зв'язку з посиленням глобалізації значення міграційних процесів невпинно зростає, вони набувають якості нових ознак. Кожен міграційний процес має свої особливості (домінування політичних, соціальних, економічних, релігійних, кліматичних чинників). Проте міграція є об'єктивним соціальним процесом, який не тільки має свої особливості (економічні, політичні, соціокультурні тощо), але й відповідає самоорганізаційним принципам розвитку суспільства та дає можливість реалізувати права людини щодо вибору місця та країни проживання.

Відомо, що все більше й більше громадян України намагаються виїхати за кордон на постійне або тимчасове проживання, шукаючи оптимальних шляхів вирішення складних життєвих проблем. Основними причинами пошуків міграційних процесів в Україні є економічна криза, низький рівень життя в країні, політичні суперечності й конфлікти та ін. До еміграції також спонукає сукупність переваг в умовах (природних, соціальних, економічних, соціокультурних, політико-правових) життя у країнах в'їзду, порівняно з країнами виїзду. Глибинні причини міграції мають свій прояв у певних конкретних мотивах, котрі, як правило, обґрунтовані. На жаль, в Україні за останні 20 років еміграція переважає імміграцію.

Всі ці проблеми ще не були предметом українознавчого дослідження. Тому актуальність теми статті не викликає сумнівів і пояснюється тими об'єктивними трансформаційними процесами, які відбуваються в українському суспільстві. Проблеми домінування еміграції над імміграцією та впливу еміграції на соціокультурні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, потребують комплексного вивчення. Метою статті є комплексний аналіз міграційних процесів в Україні.

Відомо, що існують різні типи та рівні аналізу міграцій (міжнародний, європейський, національний). Поняття "міграція" є доволі широким. Воно тісно пов'язане з поняттями "міграційний простір" та "міграційний процес". Будь-який міграційний процес передбачає переміщення його учасників (емігрантів або іммігрантів) через державний кордон, адміністративно-територіальні кордони у межах окремої країни у порядку транзитного проїзду, а також внутрішніх мігрантів при переміщенні через адміністративно-територіальні кордони певної країни. Міграційний процес – це завжди керована діяльність, яка має соціальний характер і тому має бути врегульована нормами права, чим забезпечується певний порядок та механізми його реалізації. Учасниками міграційного процесу є мігранти. Виділяють окремі категорії учасників міграційного процесу: емігрант, іммігрант, внутрішній мігрант та нелегальний мігрант. Міграційний процес є обопільним рухом, тобто як потік вибуття і як потік прибуття. Двосторонність міграційного процесу обумовлена тим, що він виступає як взаємодія двох протилежно спрямованих подій. Міграційний процес має три стадії: 1) підготовча стадія, що репрезентує

процес формування територіальної рухливості населення; 2) основна стадія, або власне переселення населення; 3) завершальна стадія, що являє собою адаптацію мігрантів на новому місці та поступову інтеграцію у новий соціум. В кожній країні міграційні процеси мають свою специфіку, особливі (а інколи й традиційні) напрямки міграційних потоків. Спрямованість, інтенсивність і структура міграційних потоків та фактори, які обумовлюють причини міграцій та їхні соціальні, економічні й демографічні наслідки, кардинально відрізняються в різних країнах.

За останні 20 років Україна перетворилася на висхідний пункт потужної трудової міграції. За різним підрахунками, в країнах Європи працюють від сотень тисяч до 2-х мільйонів українських громадян (іноді звучать і більш вражаючі цифри: від 5-ти до 10 млн. осіб, однак подібні обсяги переважно використовуються політиками та журналістами для гучних заяв і не сприймаються серйозно вченими). Враховуючи ситуацію на ринку робочої сили в цьому регіоні, у трудових мігрантів неминує виникати безліч проблем. Однак ступінь зацікавленості ними українською державою був мінімальним. Україна до останнього часу не приєднувалася до жодної з існуючих конвенцій по захисту прав трудящих мігрантів (Конвенція Міжнародної Організації Праці "Про зловживання в галузі міграції та про забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей" від 24 червня 1975 року, "Європейська конвенція захисту трудящих-мігрантів" від 24 листопада 1977 року та ін.). Підписані ж з окремими країнами двосторонні домовленості (в тому числі і з Польщею, 16 лютого 1996 року) часто були лише деклараціями, в яких не враховувалися реальні проблеми мігрантів-заробітчани. Хоча після останніх президентських виборів ситуація почала змінюватися на краще, однак дослідження цієї проблеми і винесення її на широке обговорення усіма зацікавленими сторонами залишається актуальним.

Відомо, що найпотужніші хвилі еміграції з України у ХХ столітті, як у східному, так і в західному напрямку були обумовлені соціально-економічними причинами. Не став винятком є і хронологічно останній міграційний рух, який стартував на початку 1990-х років і триває дотепер. Він, переважно, також набув форм трудової ("заробітчанської") міграції. У проблемному полі сучасного українознавства доволі важливе місце займають питання географії і масштабів української трудової міграції, соціально-демографічних характеристик трудових мігрантів, заробітчанських інвестицій в економіку України, збереження національної ідентичності трудових емігрантів тощо.

Феномен "української трудової міграції" потрапив у фокус уваги соціологів ще на початку 1990-х років, втім, більшість публікацій на цю тему з'явилася лише на межі тисячоліть. Багато в чому це обумовлювалося браком емпіричних даних: тривалий час спеціальних дослі-

джен проводилося вкрай мало, а опиратися на дані державної статистики було неможливо з причини їхньої явної невідповідності реаліям. Завдяки зусиллям вітчизняних соціологів, українського представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) та окремих регіональних державних структур, які займаються питаннями міграції, наприкінці 1990-х ситуація у цій сфері дещо покращилася. В цей період, зокрема, було проведено дослідження в регіонах з найбільшим міграційним потенціалом, зокрема – у Закарпатті, на Тернопільщині та Львівщині. Певною мірою відбулися зміни у сфері даних, що їх оприлюднювали державні структури: все частіше їхнім джерелом ставали спеціальні дослідження, у методології проведення яких враховувалися реалії сучасної України. Так, у 2001 році Державним комітетом з статистики було проведено в Донецькій, Луганській, Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій, Волинській та Рівненській областях дослідження під умовною назвою "Життєві шляхи населення України", під час якого було опитано 18 тис. осіб. Респондентам пропонували цілу низку питань, у тому числі й спрямованих на з'ясування масштабів та особливостей трудової міграції.

Починаючи з 2002 року питання, пов'язані з трудовою міграцією, ставилися також під час проведення загальнонаціональних соціологічних опитувань. Наприклад, до щорічного моніторингу стану українського суспільства (моніторинг проводиться Інститутом соціології НАН України за участі Фонду "Демократичні ініціативи" та фірми "Соціс") було внесено питання "Чи маєте Ви, або хтось з членів Вашої сім'ї, досвід тимчасової роботи за кордоном" та "Чи збираєтесь Ви найближчим часом поїхати за кордон на тимчасові заробітки?" Окрім Інституту соціології НАН України, до вивчення трудової міграції долучилися ще декілька державних науководослідних інституцій. Національний інститут проблем міжнародної безпеки, наприклад, здійснив вибіркове соціологічне обстеження "Соціально-економічне значення трудової міграції громадян України". Опитування проводилося в Києві, Чернівцях та селі Прилбичі Яворівського району Львівської області і охопило загалом 600 домогосподарств зовнішніх трудових мігрантів. Соціологічні дослідження трудової міграції проводилися також окремими науковцями, що спеціалізуються на даній тематичі. Серед дослідників, які вивчають різні аспекти української трудової міграції, слід відзначити О. Хомру, О. Малиновську, І. Прибиткову, С. Пирожкова, Е. Лібанову, О. Пазняка, М. Шульгу. Було здійснено перші спроби ширших теоретичних узагальнень на дану тематику – в 1998 році колектив авторів під керівництвом Ю. Римаренка підготував Енциклопедію "Міграційні процеси в сучасному світі", окремий розділ якої було присвячено проблемам виїзної, у тому числі й трудової, міграції з України.

Поряд із загальним аналізом самого явища, дослідники зосереджуються на окремих його аспектах, опираючись при цьому й на дані, отримані під час особисто проведених польових досліджень. Наприклад, О. Хомрою, на підставі результатів опитування проведеного ним 1999 року в українській частині Єврорегіонів "Буг" та "Карпати" (Волинській та Львівській області), було проаналізовано особливості впливу досвіду роботи за кордоном на політичні вподобання та світоглядні орієнтації осіб – учасників трудових міграцій. У 2004 році О. Малиновською було проведено соціологічне дослідження у Волинській, Закарпатській та Львівській областях, метою якого було встановлення змін в інтенсивності, напрямках та характері зарубіжних поїздок (у тому числі й особливо – з метою працевлаштування) гро-

мадян України, які відбулися після введення візового режиму з сусідніми країнами та у зв'язку з їхнім вступом до Європейського Союзу. Слід зазначити, що переважна більшість досліджень проводилася в Україні, і лише незначна кількість – власне у середовищі трудових мігрантів, котрі перебувають за кордоном. Серед останніх найбільш відомим є проведене Центром "Жіночі ініціативи" опитування серед українських жінок-заробітчан в Італії. Португальськими соціологами (у співробітництві з українськими) було здійснено дослідження в середовищі українських заробітчан у цій країні, однак його повні результати в Україні не оприлюднювалися. На жаль, до нашого часу ґрунтовно не вивчена присутність українців на ринках праці країн-західних сусідів України – є лише окремі контекстні згадки в роботах зарубіжних соціологів.

Основними чинниками посилення міграційних процесів в Україні є невідповідність низького рівня оплати праці сучасним потребам відтворення робочої сили, що підвищуються внаслідок існування конкурентного середовища і зростання вимог роботодавців до якості робочої сили; високий рівень безробіття, в тому числі прихованого. Неможливість повноцінної самореалізації та якісного проведення наукових розробок (через відсутність відповідної матеріальної бази та фінансування) спонукає до еміграції висококваліфікованих фахівців та учених. Відомо, що втрати країни від еміграції одного висококваліфікованого фахівця складають щонайменше 300 тис. дол. Упродовж останнього десятиліття внаслідок трудової міграції (в тому числі й висококваліфікованої інтелектуальної робочої сили) відбулися якісні зміни на ринку праці та суттєво послабилися позиції у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності України. Подальші втрати висококваліфікованої інтелектуальної робочої сили, яка є визначальним чинником для інноваційного розвитку країни, призведе до закріплення такої моделі економіки, що ґрунтується на низькотехнологічному укладі, а це означатиме втрату конкурентних переваг України у глобалізованому світі.

Негативний вплив міграційних процесів на демографічну і соціальну ситуацію в Україні призводить до посилення глибини стратифікації суспільства, адже значну частку еміграційного потоку становлять жінки та молоді люди репродуктивного віку. Окрім цього міграція послаблює родинні зв'язки, збільшує кількість розлучень, залишає дітей без належного батьківського піклування тощо.

У Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини питанням фінансових наслідків трудової міграції з України присвячено окремий розділ [2, с. 29 – 35]. Н. Карпачова визнала, що відповідних розрахунків на державному рівні в Україні ніколи не велося, а отже визначити загальну суму заробітчанських коштів, яка ввозиться в Україну, надзвичайно важко. Спираючись на припущення неназваних експертів, Н. Карпачова схилилася до думки, що вони складають приблизно 400 млн. американських доларів на місяць [2, с. 33]. Названа сума не викликає особливих заперечень, однак суперечить твердженням з цієї ж доповіді про те, що за кордоном працюють 7 млн. мігрантів, кожен з яких щорічно надсилає на Батьківщину 4 – 6 тис. дол.

Більш детально обґрунтовано згадану цифру у дослідженні, проведеному Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, де було зроблено оцінку обсягів заробітків українських заробітчан для трьох варіантів масштабів трудової міграції (1, 2 та 5 млн. чоловік). Вона склала відповідно 2,1, 4,7 та 11,6 млрд. дол. [1, с. 53] – отже, 400 млн. доларів щомісяця надходять від 2-х, а не 7-ми млн. заробітчан.

Дослідження, проведене в Тернопільській області, дало підстави для твердження, що заробітчани з цього регіону щороку надсилають на Батьківщину приблизно 100 млн. дол. США [3]. Ця цифра опосередковано підтверджується даними про суму переказів з-за кордону, отриману жителями сусідньої з Тернопільською Івано-Франківської області. У 2001 році вона склала 56,5 млн. дол. США [2, с. 33]. З огляду на те, що принаймні половину зароблених грошей українські заробітчани привозять чи передають на Батьківщину в готівковій формі, можна визнати, що 100 млн. навряд-чи виглядають як перебільшення. Ще одне свідчення того, що сума річного заробітку українських трудових мігрантів складає до 5 млрд. дол. на рік, наводить О. Хомра: приблизно таким є відсоток заробітків українців від загальної суми заробітків гастарбайтерів у світі (якщо взяти до уваги їхню частку в загальній кількості трудових мігрантів) [4, с. 19].

Отже, переважна більшість науковців, які досліджують проблеми трудової міграції, не ставить під сумнів внесок українських заробітчан в економіку України. Принаймні з другої половини 1990-х років вони щорічно "інвестували" близько 4,5 млрд. дол. США, що багаторазово перевищувало загальну суму закордонних інвестицій в Україну. Особливо контрастно це виглядало у випадку найбільш депресивних областей (Тернопільської, Чернівецької), в яких співвідношення "неформальних" заробітчанських інвестицій та грошей, які вкладали в економіку цього регіону закордонні інвестори-суб'єкти господарчої діяльності, складало пропорцію 40 до 1. В окремих соціологічних дослідженнях, однак, звертається увага і на зворотному боці цього процесу – втрати української економіки через відплив кваліфікованої робочої сили з країни (наприклад, соціолог Центру ім. О. Разумкова Л. Шангіна акцентує увагу на тому, що ці втрати можуть досягати 10 млрд. грн. щорічно [5]), непропорційне до середніх доходів населення зростання цін на нерухомість в окремих регіонах тощо.

Отже, Україна є важливим сегментом світових міграційних процесів. Трудова еміграція стає для громадян дієвим засобом працевлаштування, гарантованого доходу, самореалізації, що в цілому сприяє включенню країни до світового ринку праці, формуванню середнього класу та є каталізатором інтеграції до світової спільноти. Водночас упродовж останніх двадцяти років внаслідок міжнародної трудової міграції в Україні посилюлися негативні демографічні тенденції – відтік молодих людей і жінок призвів до постійного скорочення населення внаслідок негативного природного приросту, а також негативних соціальних наслідків. Еміграція висококваліфікованої робочої сили й науковців створює загрозу суттєвих втрат трудового інтелектуального поте-

нциалу нації, знижує рівень міжнародної конкурентоспроможності країни та ставить під сумнів реалізацію інноваційної моделі розвитку.

Для регулювання міжнародної міграції людських ресурсів в Україні необхідна розробка дієвих нормативно-правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних механізмів на законодавчому рівні, вдосконалення правової бази через розвиток національного законодавства, укладання двосторонніх міжурядових угод, що обумовлюють соціальні гарантії громадян, які працюють на території іншої країни, а також приєднання до міжнародних правових актів ООН, МОП і Ради Європи про захист прав трудящих-мігрантів та членів їх родин. Потрібно розробити й законодавчо закріпити стимули для повернення до країни висококваліфікованих спеціалістів, лібералізувати законодавство стосовно умов надходження грошових переказів через фінансово-банківську сферу, створити нові робочі місця та забезпечити умови для розвитку малого і середнього бізнесу, формувати технопарки і зони технологічного розвитку, в яких би поєднувалися фундаментальні й прикладні дослідження (що послабило б стимули до еміграції висококваліфікованих фахівців та науковців), розробити регіональні програми зайнятості населення, використовувати стимули для повернення до України мігрантів (зокрема, висококваліфікованих фахівців), що вже виїхали на роботу за кордон на постійне місце проживання чи за контрактами.

Невідкладним завданням для України є розробка Національної міграційної стратегії України, що передбачала б удосконалення нормативно-правової бази та впровадження необхідних заходів у соціально-економічній сфері суспільства. Потрібно розробити обґрунтований механізм якісного вдосконалення управління міграційними процесами та збереження людських ресурсів України як визначального фактора конкурентоспроможності країни в умовах глобалізації. Виважена державна політика щодо збереження й розвитку людських ресурсів здатна змінити міграційні тенденції в Україні.

1. Майданік І. Соціально-економічні проблеми трудової міграції в Україні // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Тернопіль, 2004. – С. 52 – 53. 2. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого з прав людини. – К., 2003. – 340 с. 3. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль, 2002. – 224 с. 4. Хомра О. Сучасна українська трудова міграція: статус та можливості // Парламентські слухання "Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції". Інформаційно-довідкові матеріали. – К., 2004. – С. 11 – 29. 5. Шангіна Л. Праця як джерело, або про красу моєї держави // Дзеркало тижня. 2003. – 23 серпня.